

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Funkcje rekreacyjne obiektów rezydencjonalnych w regionie śląskim

Author: Alicja Szajnowska-Wysocka, Maria Tkocz

Citation style: Szajnowska-Wysocka Alicja, Tkocz Maria. (2008). Funkcje rekreacyjne obiektów rezydencjonalnych w regionie śląskim. "Acta Geographica Silesiana" ([T.] 4 (2008), s. 37-45).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Alicja Szajnowska-Wysocka, Maria Tkocz

Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec

FUNKCJE REKREACYJNE OBIEKTÓW REZYDENCJONALNYCH W REGIONIE ŚLĄSKIM

Шайновска-Высоцка А., Ткоц М. **Рекреационные функции старинных дворцов и замков в Силезском воеводстве.** Представлены рекреационные функции старинных объектов Силезского региона, которые в прошлом выполняли роль резиденции в виде дворцов и замков. Для указания функциональной сукцессии необходимо охарактеризовать силезские монументальные объекты, которые в настоящее время используются по-разному.

Szajnowska-Wysocka A., Tkocz M. **Recreative functions of monumental objects of the Silesian region.** Recreative functions of the Silesian region's monumental objects, which played in the past the role of residences in form of castles and palaces, are presented in this article. To demonstrate such functional succession, there is need to present the Silesian residential objects, which are contemporary used in various ways, among others as recreative (touristic, rest and cultural).

Zarys treści

Przedstawiono funkcje rekreacyjne obiektów zabytkowych regionu śląskiego, które w przeszłości pełniły rolę rezydencji w postaci zamków i pałaców. W celu wykazania takiej sukcesji funkcjonalnej, trzeba zaprezentować śląskie obiekty rezydencjonalne, które współcześnie są rozmaicie użytkowane, m. in. turystycznie, wypoczynkowo i kulturalnie.

WSTĘP

W Polsce, podobnie jak w Europie, zainteresowanie zabytkami uwidoczniło się w XVIII wieku, a zwłaszcza w epoce romantyzmu, kiedy fascynowano się malowniczymi ruinami średniowiecznych zamków, które zachowały się w kraju i w naszym regionie. W XIX wieku te pasje znalazły odzwierciedlenie w badaniach historycznych, geograficznych i architektonicznych w kształtujących się ośrodkach uniwersyteckich.

Na obszarze województwa śląskiego do rejestru zabytków wpisano 36 zamków (na 416 w kraju) oraz 87 pałaców (na 2014 w kraju). Ze względu na procedury administracyjne Krajowy Rejestr Zabytków jest ciągle aktualizowany. Ponadto wykaz zabytków jest determinowany kwestiami terminologicznymi (zamek czy pałac) bądź ustaleniami architektonicznymi (sąsiadujące zabytki jako zespół parkowo-pałacowy).

Mianem architektury rezydencjonalnej określa się zamki, pałace, rzadziej dwory czy wille. Według N. PEVSNERA i in. (1997), zamek to warowna siedziba, natomiast pałac jest definiowany jako okaza-

ła budowla mieszkalna, nie mająca cech obronnych. Zdefiniowanie tych rezydencji nie jest łatwe ze względu na niejednoznaczność charakteru budowli. Może ona być zamkiem, pałacem albo willą zamożnego mieszczaństwa czy drobnej szlachty (WILFRIED, 1996). Poza tym zmiany w architekturze z przełomu XVIII i XIX wieku doprowadziły do masowego zjawiska przebudowy i modernizacji obiektów celem zwiększenia funkcjonalności i podkreślenia rezydencyjnego charakteru obiektu, co powodowało zatracanie pierwotnych cech i tym samym trudności w ich jednoznacznym zdefiniowaniu (KOŁACZEK, 1997).

Demokratyzacja dokonująca się już w XIX w. pogłębiła dodatkowo terminologiczny zamęt, przenosząc nazwę pałac na budynki publiczne, np. Pałac Kryształowy w Londynie z 1851 r. będący właściwie tylko halą wystawową. Z kolei w okresie socrealizmu powstają pałace kultury, pałace młodzieży czy pałace ludowe. W GOP-ie przykładem takiej rewolucji pojęciowej może być Pałac Kultury Zagłębia w Dąbrowie Górniczej z 1958 r. W krajach Europy Zachodniej natomiast pojęcie pałacu podlegało komercyjnej banalizacji, np. „palais de papier” na szyldzie zwykłego sklepu z tapetami (WILFRIED, 1996).

Przedmiotem uwagi w tym artykule są wybrane zabytki architektury rezydencjonalnej na obszarze województwa śląskiego, znajdujące się w aktualnej ewidencji Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków. Celem badawczym jest:

- ukazanie genetycznych funkcji zabytkowych obiektów rezydencjonalnych i ewolucji ich funkcji pierwotnych,

- analiza funkcji rekreacyjnej pełnionej wspólnie przez obiekty zabytkowe.

Pozyskane materiały empiryczne pochodzą z opracowań publikowanych, jak: monografie, artykuły, materiały konferencyjne itp. oraz ze źródeł niepublikowanych w postaci informacji o rewaloryzacji i adaptacji obiektów rezydencjonalnych. Zgromadzono je w wyniku analizy studialnej w bibliotekach, archiwach, instytucjach regionalnych bądź w zarządach poszczególnych obiektów rezydencjonalnych.

ROZMIESZCZENIE I STAN ZACHOWANIA ZAMKÓW I PAŁACÓW ŚLĄSKICH

Rozkład przestrzenny zamków książęcych na Śląsku był determinowany lokalizacją dawnych ośrodków grodowych, rozwojem sieci osadniczej i głównych szlaków drogowych. Natomiast topografia siedzib rycerskich wynikała z usytuowania miejscowych rodów możnowładczych, napływu obcych rycerzy oraz zmieniającej się własności ziemskiej.

Ich zasadnicze rozmieszczenie ukształtowało się w XIII i XIV wieku (CHOROWSKA, 2003). Z kolei w średniowieczu celem zabezpieczenia granic śląskich i krzyżackich oraz szlaków handlowych budowano warownie w odległości jednego dnia drogi (konno), czego świadectwem są zamki Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (SYPEK, 2003; PUKOWSKA-MITKA, TKOCZ, 2008).

Wśród licznych warowni książęcych spotyka się założenia dwojakiego rodzaju: zamki miejskie oraz samotne zamki położone na obszarach peryferyjnych. Podobnie lokalizowano pałace, które zazwyczaj były odosobnionymi obiektami rezydencjonalnymi, jak np. zamek w Siewierzu. Ale są również takie miejscowości, które skupiają kilka obiektów, jak np. Będzin – jedno z niewielu polskich miast, mające jeden zamek i dwa pałace (Gzichów, Grodziec) (WIECZOREK, 1994). Jeszcze więcej rezydencji ma Sosnowiec, gdzie znajduje się 6 obiektów: 3 pałace rodziny Schoenów, pałace Dietla i Miroszewskich oraz zamek w parku sieleckim (tab. 1, rys. 1).

Tabela 1. Zamki i pałace województwa śląskiego
Table 1. Castles and palaces of the Silesian voivodeship

Lp.	Obiekt zabytkowy	Miejscowość (powiat)	Stan zachowania
1.	Pałac Karola Ludwika Habsburga	Bestwina (bielski)	bardzo dobry
2.	Zamek Kazimierza Wielkiego	Będzin (będziński)	pozostałości (około 50%)
3.	Pałac Mieroszewskich	Będzin-Gzichów (będziński)	bardzo dobry
4.	Pałac Ciechanowskich	Będzin-Grodziec (będziński)	dobry
5.	Zamek Piastów Cieszyńskich	Bielsko-Biała (bielski)	odremontowany
6.	Zamek Kazimierza Wielkiego	Bobolice (myszkowski)	w remoncie
7.	Pałac Michalskich	Borowo (częstochowski)	zły
8.	Pałac Donnersmarcków	Brynek (tarnogórski)	dobry
9.	Pałac Paczyńskich	Bycina (gliwicki)	ruiny
10.	Pałac Thiele-Wincklerów	Bytom-Miechowice (bytowski)	ruiny
11.	Zamek Rotchildów	Chałupki (raciborski)	odremontowany
12.	Zamek Gierałtowskich	Chudów (gliwicki)	w remoncie
13.	Pałac Habsburgów	Cieszyn (cieszyński)	w remoncie
14.	Pałac Jana Larischa	Cieszyn (cieszyński)	bardzo dobry
15.	Pałac Franca Carla Kotalińskiego	Czechowice-dziedzice (bielski)	w remoncie
16.	Pałac Wrochemów	Czerwience (raciborski)	ruiny
17.	Pałac Konrada von Bartelta	Czerwionka-Leszczyny (raciborski)	dobry
18.	Pałac Bernarda Hantkiego	Częstochowa (częstochowski)	bardzo dobry
19.	Zamek Joachima Kempnera	Danków (kłobucki)	relikty umocnień
20.	Pałac	Draliny (lubliniecki)	ruiny
21.	Pałac	Drogomyśl (cieszyński)	brak informacji
22.	Zamek Jana Czelo	Dziegielów (cieszyński)	brak informacji
23.	Pałac	Dzimierz (rybnicki)	brak informacji
24.	Zamek Piastów gliwickich	Gliwice (gliwicki)	pozostałości (około 50%)
25.	Zamek	Gołkowice (wodzisławski)	brak informacji
26.	Pałac hrabiego Georga von Areo	Gorzyce (wodzisławski)	w remoncie
27.	Pałac myśliwski Fritz von Friedländera-Fulda	Gorzyce (wodzisławski)	w remoncie
28.	Zamek Macieja Grodeckiego	Grodziec Śląski (bielski)	relikty obwarowań
29.	Pałac rodziny Schramek	Jastrzębie (raciborski)	bardzo dobry
30.	Pałac	Jastrzębie Zdrój-Borynia (jastrzębski)	bardzo dobry
31.	Pałac hrabiów Saint Genois d'Anneaucourt	Jaworze (bielski)	bardzo dobry
32.	Pałac myśliwski Donnersmarcków	Kalety-Zielonka (tarnogórski)	zły
33.	Pałac Scholtz von Löwenkronów	Kamieniec (tarnogórski)	bardzo dobry
34.	Zamek Wołek	Kobiernice (bielski)	relikty obwarowań

35.	Pałac rodziny von Aulock	Kochanowice (lubliniecki)	bardzo dobry
36.	Pałac Ludwika Karola Ballestrema	Kochce (lubliniecki)	bardzo dobry
37.	Pałac Christiana von Haugwitz	Kłobuck-Zagórze (kłobucki)	w remoncie
38.	Pałac Koniecpolskich	Konieczpol-Chrzestów (częstochowski)	bardzo dobry
39.	Pałac rodu Wilczków	Kończyce Wielkie (cieszyński)	bardzo dobry
40.	Zamek Golasowskich	Kończyce Małe (cieszyński)	bardzo dobry
41.	Pałac rodu Hohenlohe-Ingelfingen	Koszęcin (lubliniecki)	bardzo dobry
42.	Pałac hrabiego Czecz	Kozy (bielski)	zły
43.	Pałac Donnersmarcków	Krowiarki (raciborski)	w remoncie
44.	Pałac Kacpra Denhoffa	Kruszyna (częstochowski)	zły
45.	Pałac Lichnowskich	Krzyżanowice (raciborski)	bardzo dobry
46.	Zamek książąt opolskich	Lubliniec (lubliniecki)	zły
47.	Pałac Baildonów	Łubie Górne	bardzo dobry
48.	Zamek Władysława Opolskiego	Mirów (myszkowski)	pozostałości (około 50%)
49.	Pałac von Koningów	Madzurów (rybnicki)	bardzo dobry
50.	Zamek Bąkowiec	Morsko (zawierciański)	pozostałości (około 50%)
51.	Pałac Augusta	Myszków	bardzo dobry
52.	Pałac Bystrzanowskich	Nakło (częstochowski)	zły
53.	Pałac hrabiów Donnersmarcków	Świerklaniec (tarnogórski)	bardzo dobry
54.	Pałac rodziny Wünche	Nieznany (częstochowski)	bardzo dobry
55.	Zamek Bonerów	Ogrodzieniec - Podzamcze	pozostałości (około 50%)
56.	Zamek Kazimierza Wielkiego	Olsztyn (częstochowski)	pozostałości (około 50%)
57.	Pałac Hegenscheidtów	Ormontowice (mikołowski)	bardzo dobry
58.	Zamek	Orzech (tarnogórski)	pozostałości (około 50%)
59.	Pałac Hegenscheidtów	Orzesze-Zawisz (mikołowski)	bardzo dobry
60.	Pałac Tiele-Winklerów	Orzesze-Woszczyce (mikołowski)	bardzo dobry
61.	Zamek Kazimierza Wielkiego	Ostrężnik (częstochowski)	relikty obwarowań
62.	Zamek Wojciecha Padniewskiego	Pilica (zawierciański)	pozostałości (około 50%)
63.	Pałac	Pińczycze (myszkowski)	brak informacji
64.	Pałac hrabiów Ballestremów	Pławniowice (gliwicki)	bardzo dobry
65.	Pałac rodziny von Groeling	Pniów (gliwicki)	ruiny
66.	Pałac tzw. „bażanciarńia”	Poręba (pszczyński)	bardzo dobry
67.	Pałac Hermana Reemtsmana	Patoka (lubliniecki)	bardzo dobry
68.	Pałac myśliwski Hochbergów	Promnice (pszczyński)	bardzo dobry
69.	Pałac Promniców	Pszczyna (pszczyński)	dobry
70.	Zamek Piastów opolsko-raciborskich	Racibórz (raciborski)	pozostałości
71.	Pałac Lubomirskich	Rajcza (żywiecki)	dobry
72.	Pałac Józefa Zborowskiego	Rudałtowice (pszczyński)	bardzo dobry
73.	Pałac rodziny von Ruffer-Rother	Rudzieniec (gliwicki)	dobry
74.	Zamek Piastów	Rybnik (rybnicki)	bardzo dobry
75.	Pałac książąt raciborskich	Rudy (raciborski)	w remoncie
76.	Pałac Schönaichów	Siedliska (zawierciański)	ruina
77.	Pałac	Sienaków (lubliniecki)	brak informacji
78.	Pałac Fitznera	Siemianowice Śląskie (siemianowicki)	bardzo dobry
79.	Pałac Donnersmarcków	Siemianowice Śląskie (siemianowicki)	bardzo dobry
80.	Pałac Mieroszewskich	Siemianowice Śląskie-Michałowice (siemianowicki)	bardzo dobry
81.	Zamek książąt siewierskich	Siewierz (będziński)	pozostałości (około 50%)
82.	Pałac rodziny von Eickstedt	Ślawków (raciborski)	ruina
83.	Zamek biskupów krakowskich	Ślawków (będziński)	relikty obwarowań
84.	Zamek Jana z Pilicy	Smoleń (zawierciański)	pozostałości (około 50%)
85.	Zamek Sielecki	Sosnowiec-Sielec (sosnowiecki)	w remoncie
86.	Pałac Mieroszewskich	Sosnowiec-Zagórze (sosnowiecki)	bardzo dobry
87.	Pałac Dietlów	Sosnowiec (sosnowiecki)	bardzo dobry
88.	Pałac Schoenów	Sosnowiec (sosnowiecki)	bardzo dobry
89.	Pałac Wilhelma Schoena	Sosnowiec (sosnowiecki)	w remoncie
90.	Pałac Franza i Emmy Schoenów	Sosnowiec (sosnowiecki)	bardzo dobry
91.	Pałac Karola J. von Hoditza	Sośnice (gliwicki)	dobry
92.	Pałac von Groelingów	Szałsza (tarnogórski)	w remoncie
93.	Pałac Dembińskich	Szczekociny (zawierciański)	zły
94.	Pałac tzw. „Dom Kawalera”	Świerklaniec (tarnogórski)	bardzo dobry
95.	Zamek	Świerklaniec (tarnogórski)	relikty obwarowań
96.	Pałac hrabiów Warkoczów	Tarnowskie Góry - Rybna	bardzo dobry
97.	Zamek Wrochemów	Tarnowice Stare (tarnogórski)	odremontowany
98.	Pałac hrabiów Henckel von Donnersmarck	Repty Śląskie (tarnogórski)	bardzo dobry
99.	Zamek Habsburgów	Toszek (gliwicki)	odremontowany
100.	Zamek K. von Wodnik	Tworów (raciborski)	pozostałości (około 50%)
101.	Pałac książąt von Hohenlohe-Ingelfingen	Tworóg (tarnogórski)	bardzo dobry
102.	Pałac Promniców	Tychy (tyski)	w remoncie
103.	Zamek Iwa z Obiechowa	Udórz (zawierciański)	relikty obwarowań

104.	Pałac	Wędzina	zły
105.	Pałac Moesów	Wierbka (zawierciański)	ruiny
106.	Pałac	Wierzbie (lubliniecki)	brak informacji
107.	Pałac Hencklów von Donnersmarck	Wieszowa (tarnogórski)	brak informacji
108.	Pałac	Wilcza (gliwicki)	zły
109.	Pałac baronów von Larisch	Wilkowice (tarnogórski)	zły
110.	Pałac myśliwski Habsburgów	Wisła (cieszyński)	dobry
111.	Zamek Ignacego Marcickiego	Wisła (cieszyński)	bardzo dobry
112.	Zamek dolny z gajówką	Wisła (cieszyński)	bardzo dobry
113.	Pałac Dietrichstanów	Wodzisław Śląski (wodzisławski)	bardzo dobry
114.	Wilhelma Franza von Zawadzkiego	Kokoszyce (wodzisławski)	bardzo dobry
115.	Pałac	Wysoka (zawierciański)	ruina
116.	Pałac	Zabrze-Mikulczyce (zabrzeński)	brak informacji
117.	Zamek von Stockmansów	Zbrosławice (tarnogórski)	pozostałości (około 50%)
118.	Pałac Larischów	Zebrzydowice (cieszyński)	bardzo dobry
119.	Pałac Raczyńskich	Złoty Potok (częstochowski)	bardzo dobry
120.	Pałac	Zory-Baranowice (żorski)	zły
121.	Zamek Komorowskich	Żywiec (żywiecki)	odremontowany
122.	Pałac Habsburgów	Żywiec (żywiecki)	bardzo dobry
123.	Zamek	Żywiec-Grojec	relikty obwarowań

Źródło: opracowano na podstawie: Chorowska, 2003; Czekalski, 2000; Dulias, Hibszer, 2004; Głazek, 2003; Kajzer (red.), 2001; Kołodziejski, Marcinek, 2005; Kozina, 2001; Kenig, Choroży, 2006; Krawczyk, Kuzio-Podrucki, 2001; Makowski, 2000; Newerla., Wawoczny, 2007; Owczarek, 1987; Purchla (red.), 2005; Rejestr zabytków nieruchomości dla województwa śląskiego, 2008; Siemko, 1992; Siwek, Marcinek, 2005; Strzelczyk, 1992; Wieczorek, 1994; Zawadzka, 2003; www.architeki.pl; www.muzeum.bielsko.pl; www.krajobrazy.pl; www.lubliniec.pl; www.sosnowiec.info.pl; www.zamkipolskie.com

W połowie XIX wieku Górny Śląsk był już regionem mocno uprzemysłowionym i zurbanizowanym. Posiadacze ziemscy stali się wówczas właścicielami zakładów przemysłowych, tj. kopalń, hut i koksowni, a wysokie dochody z rozwijającego się przemysłu umożliwiły budowę licznych rezydencji (SZAJNOWSKA-WYSOCKA, 2003). Ale uciążliwość życia miejskiego w rozwijających się ośrodkach przemysłowych spowodowała tendencje do przenoszenia siedzib potentatów przemysłowych poza obszary zurbanizowane. Wielcy przemysłowcy-arystokraci nie budowali swoich siedzib w miastach mieszczących zakłady przemysłowe. Tam rezydowali ich pełnomocnicy bądź mniejsi przedsiębiorcy, którzy nie dostali się do klasy posiadaczy ziemskich. Zatem właściciele średnich fabryk oraz dyrektorzy kopalń i hut budowali dla siebie rezydencje (najczęściej wille) usytuowane obok swego przedsiębiorstwa. Były to zespoły fabryczno-rezydencjonalne z charakterystycznymi powiązaniami funkcjonalno-przestrzennymi (fabryka, osiedle robotnicze, pałac właściciela). Najlepszym przykładem takiego rozwiązania jest zespół stworzony przez H. Dietla w Sosnowcu, który wybudowano w pobliżu rodzinnych zakładów włókienniczych. Innym przykładem jest zespół rezydencjonalny rodziny Schoenów w Sosnowcu, składający się z pałacu i zabudowań fabryki przędzalni wełny czesankowej (SZAJNOWSKA-WYSOCKA, 2003, 2004; *Wojewódzki program opieki nad zabytkami...*, 2006).

W regionie śląskim znajdują się również pałace zlokalizowane w mieście, jak pałac Donnersmarcków w Siemianowicach Śląskich, bowiem rezydencja wyprzedzała powstanie miasta, które

uksztaltowało się między pałacem a pobliską hutą „Laura” (późniejszą „Jedność”). Rozrastająca się tkanka osadnicza miasta wchłonęła infrastrukturę gospodarczą, a właściciele przenieśli się do wiejskich rezydencji oddając pałac-siedzibę rodu do dyspozycji dyrekcji generalnej. Najbogatsi potentaci finansowi swoje miejskie pałace lokowali natomiast w Berlinie, Wiedniu a nawet Paryżu (ILLG, SPADZIŃSKA-ŻAK, 1999).

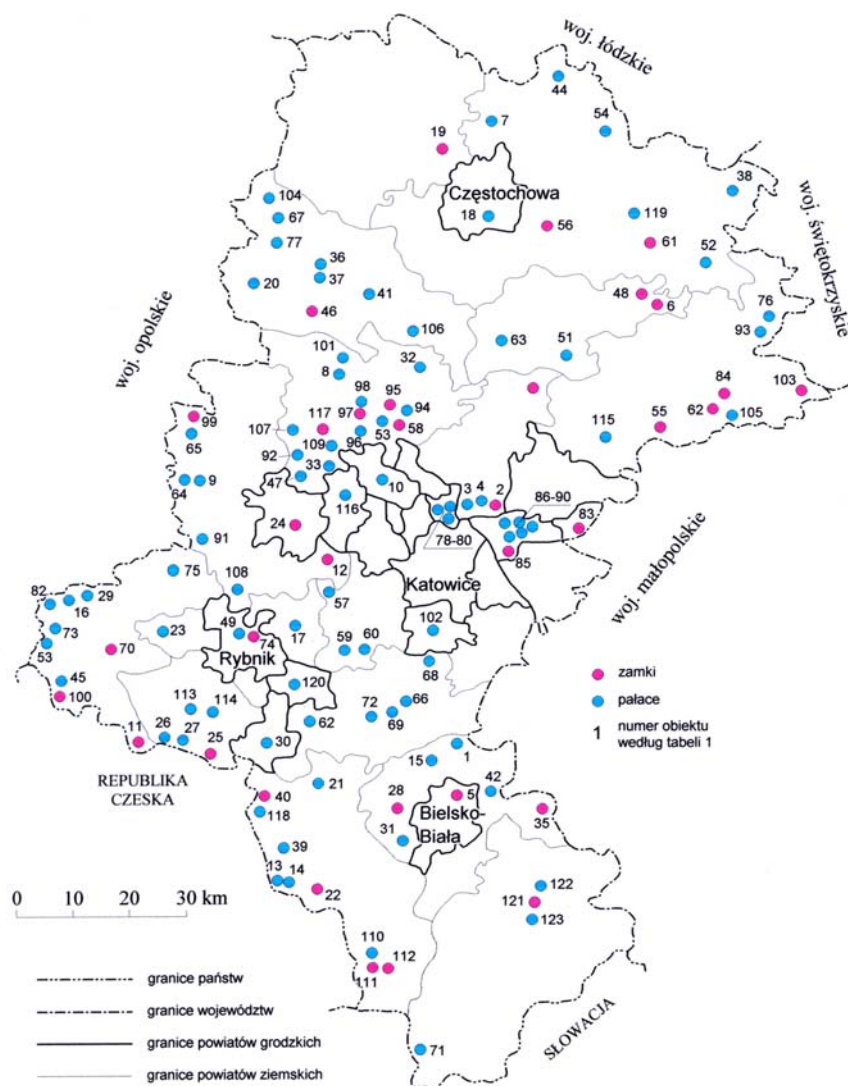
Podsumowując, rozmieszczenie zamków i pałaców w regionie śląskim można zauważyć, iż odizolowane obiekty koncentrują się obecnie w centralnej jego części oraz przy południowo-zachodniej granicy województwa, a także wokół większych ośrodków przemysłowych, jak Sosnowiec, Częstochowa, Rybnik, Bielsko-Biała, Żywiec.

Prezentowane obiekty rezydencjonalne można uporządkować, wydzielając kilka grup według okresu powstania i stylu architektonicznego (tab. 2). Kryteriów ich systematyzacji może być więcej, jak techniczny stan zachowania, dawni bądź obecni właściciele, ostateczna forma po rekonstrukcji i przebudowie, pierwotne lub aktualne funkcje.

Styl architektoniczny rezydencji był różny, zależny od mody i czasu ich powstania oraz ambicji społecznych ich właściciela. Najstarsze obiekty w naszym regionie pochodzą z XIII w. i pierwotnie były budowane w stylu gotyckim. Są to ufortyfikowane średniowieczne zamki – siedziby książęce, biskupie i możnowładcze, które następnie ulegały rozbudowie i modernizacji w czasach renesansu i baroku. Ich przykładem może być zamek kasztelański w Toszku, zamek biskupów krakowskich w Sievierzu i w Sławkowie, zamek Kazimierza Wiel-

kiego w Będzinie oraz zamek piastowski w Gliwicach. Dominuje w nich funkcja obronna, z czasem wypierana przez funkcje reprezentacyjno-mieszkalną (tab. 2).

Pałace z XVIII i XIX wieku z cechami wyłącznie reprezentacyjno-mieszkalnymi były budowane z dziedzińcami i oficynami w otoczeniu ogrodu lub parku (np. pałace w Sosnowcu i w Tworogu).

Rys. 1. Rozmieszczenie zamków i pałaców w województwie śląskim (opracowano na podstawie: Rejestru zabytków nieruchomości dla województwa śląskiego, 2008-10-07)
Fig. 1. Location of castles and palaces in the Silesian voivodeship

Tabela 2. Okres powstania i pierwotny styl rezydencji
Tab. 2. Period of establishment and original style of residences

Wiek	Styl	Numer obiektu wg tabeli
XIII–XVI	gotyk	2, 5, 6, 13, 19, 24, 25, 35, 40, 46, 48, 50, 55, 56, 61, 70, 74, 75, 81, 83, 84, 95, 99, 100, 103, 121, 123,
XVI / XVII	renesans	11, 12, 22, 28, 38, 44, 45, 97, 117,
XVII–XVIII	barok	3, 7, 9, 15, 30, 33, 39, 42, 59, 65, 69, 72, 79, 85, 91, 93, 96, 101, 106, 107, 109, 116, 118,
XVIII / XIX	klasycyzm	1, 4, 14, 21, 26, 31, 36, 41, 43, 47, 52, 62, 63, 66, 71, 78, 82, 86, 102, 113, 115, 120,
XIX / XX	eklektyzm	8, 10, 16, 17, 18, 20, 23, 27, 29, 32, 34, 37, 49, 51, 53, 54, 57, 58, 60, 64, 67, 68, 73, 76, 77, 80, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 98, 104, 105, 108, 110, 111, 112, 114, 119, 122,

Źródło: opracowanie na podstawie: Bożek, 2003; Glinka, Piasecki, 1999; Rejestr zabytków nieruchomości dla województwa śląskiego, 2008; www.muzeum.bielsko.pl; www.zamkipolskie.com.

Wiele XIX pałaców i „zamków” będących własnością śląskich przemysłowców, np. Świerklaniec, Orzesze, Miechówice ma styl eklektyczny lub neorenesansowy i neogotycki, bowiem wznoszono je z wykorzystaniem wcześniejszych (za małych bądź niemodnych) dworów i pałaców. Nowe „zamki” stylizowano na stare siedziby rodowe: miały one nobilitować ambitnych przedstawicieli nowej klasy szlacheckiej.

W rezultacie rozbudowy, przebudowy bądź późniejszej rekonstrukcji danego obiektu, pierwotny styl rezydencji ulegał ciągłym zmianom. Przykładem tego może być zamek w Bielsku-Białej, którego najstarsze części pochodzą z XIV wieku, ale następnie stopniowo zmieniany przekształcił się z zamku obronnego w rezydencję szlachecką, a jej współczesny wygląd jest naznaczony przebudową z XIX wieku, która całkowicie zatarła dawne cechy stylowe zamku (KENING, CHOROŻY, 2006).

Na obszarze województwa śląskiego w zasadzie nie zachowały się obiekty o czystej formie barokowej. Ów styl z niewielkimi późniejszymi zmianami reprezentują m. in. rezydencje w Czechowicach-Dziedzicach, Będzinie-Gzichowie, Kruszyńcu. Cechy barokowego założenia, mimo wielu zmian, można odczytać w założeniach pałacowych Donnersmarcków w Siemianowicach Śląskich (*Wojewódzki program opieki nad zabytkami...*, 2006).

Większość omawianych obiektów ma cechy eklektyczne. Są to pałace wybudowane na przełomie XIX i XX w. lub wcześniejsze, ale przebudowane. Dawny obronny zamek w Chałupach i zamek w Kończycach Małych w wyniku przebudowy mają dzisiaj charakter neorenesansowej rezydencji pałacowej, a pałac w Krzyżanowicach uzyskał cechy neogotyku.

WSPÓŁCZESNE FUNKCJE REZYDENCJI

Przedstawione zamki i pałace są cennym dorobkiem kultury i wartości intelektualnej, świadczącym o poziomie twórczości artystycznej oraz więzach społecznych i regionalnych. Ponadto wyrażają postęp cywilizacyjny odzwierciedlając cechy stylowe różnych epok. Zatem wszystkie obiekty, te przywrócone do dawnej świetności, jak i malownicze ruiny, są dzisiaj doceniane jako zabytki architektury i pomniki narodowej przeszłości (GUERQUIN, 1975). Jako zabytki architektoniczne są współcześnie celem szeroko pojmowanej turystyki i miejscem rekreacji. W tym zakresie ich walory kulturowe są przede wszystkim przedmiotem turystyki poznawczej (naukowej, dokumentacyjnej, ochronnej), edukacyjnej, wychowawczej, kulturalnej i zdrowotnej. Dzięki temu zajmują czołowe miejsce w przewod-

nikach i atlasach turystycznych (KOWALCZYK, 1997; LIJEWSKI, MIKUŁOWSKI, WYRZYKOWSKI, 2002). Potwierdzają to powszechne obserwacje w wielu krajach i w Polsce. Dla przykładu można wymienić kilka regionalnych obiektów, jak pałace w Koszęcinie, Cieszynie, Rudach, Pszczynie, Sosnowcu lub w Wiśle (*Atrakcje turystyczne województwa śląskiego*, 2007).

Funkcje pierwotne zamku lub pałacu wiązały się z jego genezą. Jednakże wraz z kolejnymi właścicielami obiekt często te funkcje zmieniał. Oto przykłady:

1. zamek Piastów gliwickich, po rozbudowie w XVI w. pełnił kolejno następujące funkcje: arsenału, składowni i więzienia miejskiego, dworu mieszkalno-obronnego, obiektu folwarczno-gospodarczego i siedziby Hitlerjugend, obecnie Muzeum Regionalne (EMMERLING, 1999),
2. zamek żywiecki do 1939 r. rodowa siedziba Habsburgów, następnie: okupacja niemiecka, mieszkania lokatorskie, archiwum, Dom Kultury, biblioteka miejska, rezydencja rodowa i pomieszczenia działalności rozrywkowej,
3. pałac Dietla (Sosnowiec) do 1945 r. własnością fabrykantów, następnie: radziecka komendantura miejska i szkoła baletowa, od 1947 Państwowa Szkoła Muzyczna i siedziba Klubu NOT.

Zabytkowe rezydencje województwa śląskiego pełnią dziś różnorodne funkcje (tab. 3, rys. 2). Oprócz instytucji administracyjnych i oświatowych (I i II klasa), pełnią one właściwie szeroko rozumianą funkcję rekreacyjną: opiekuńczo-leczniczą, kulturalną, hotelowo-gastronomiczną (III, IV, V i VI klasa). Obiekty w posiadaniu kościoła (klasa VII) są przeznaczone na domy rekolekcyjne i plebanie, a więc też mają charakter kulturowy (religijnym).

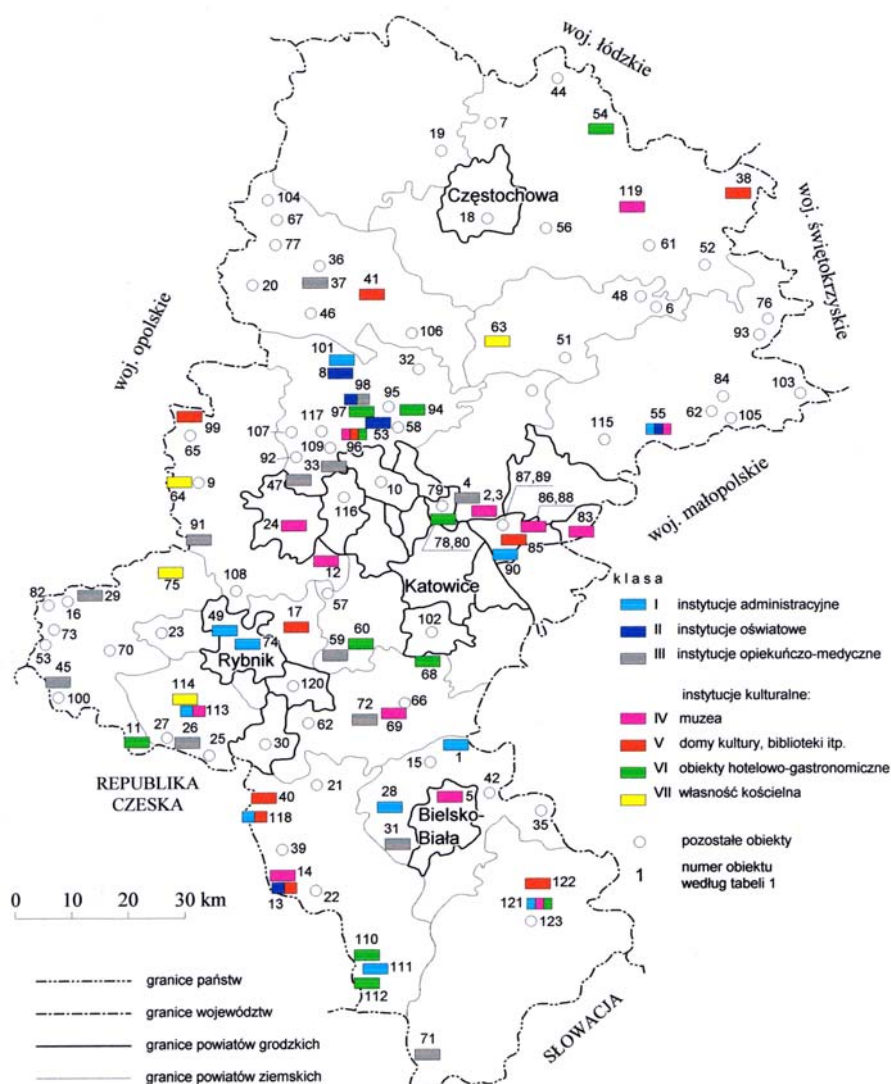
Celowość adaptacji cennych zabytków architektury rezydencjonalnej dla działalności muzealnej jest najwłaściwszym społecznym ich wykorzystaniem dla celów udostępniania i promocji sztuki, kultury i zainteresowań naukowych oraz wyrabiania nawyków wykorzystywania czasu wolnego dla kontaktu ze sztuką i nauką. Ponadto jest to sposób użytkowania niekolidujący ze statusem zabytku, bowiem ogranicza konieczność interwencji budowlanej w obiekcie zabytkowym. Przykłady muzeum w zabytkach: zamek piastowski w Gliwicach, pałace Mieroszewskich w Będzinie i Sosnowcu, pałac Promniców w Pszczynie, pałac Schoenów w Sosnowcu, Zamek Komorowskich w Żywcu.

Korzystną formę zagospodarowania omawianych zabytków jest ich adaptacja na cele oświatowe, zwłaszcza dla dorosłych. Dla dzieci lepsze warunki zapewniają zespoły pałacowo-parkowe (np. pałace w Rudzieńcu czy w Pławniowicach).

Tabela 3. Współczesne funkcje obiektów rezydencjonalnych
Table 3. Contemporary functions of monumental objects

Klasa	Funkcja	Numer obiektu wg tabeli 1
I	Instytucje administracyjne	1, 28, 49, 55, 74, 90, 101, 111, 113, 118, 121
II	Instytucje oświatowe	8, 13, 36, 53, 55, 73, 98
III	Instytucje opiekuńczo-lecznicze	4, 26, 29, 31, 33, 37, 45, 47, 59, 71, 72, 91, 98
IV–V	Instytucje kulturalne (muzea; domy kultury, biblioteki)	2, 3, 5, 12, 14, 24, 55, 69, 83, 86, 88, 96, 113, 119, 121; 13, 17, 18, 38, 40, 41, 85, 96, 99, 118, 122
VI	Baza hotelowo-gastronomiczna	11, 40, 54, 60, 68, 78, 80, 94, 96, 97, 110, 112, 121
VII	Własność kościelna	63, 64, 75, 114

Źródło: opracowano na podstawie: Chorowska, 2003; Czekalski, 2000; Dulias, Hibszer, 2004; Głazek, 2003; Kajzer (red.), 2001; Kołodziejcki, Marcinek, 2005; Kozina, 2001; Kenig, Chorozy, 2006; Krawczyk, Kuzio-Podrucki, 2001; Makowski, 2000; Newerla, Wawoczny, 2007; Owczarek, 1987; Purchla (red.), 2005; Rejestr zabytków nieruchomych dla województwa śląskiego, 2008; Siemko, 1992; Siwek, Marcinek, 2005; Strzelczyk, 1992; Wieczorek, 1994; Zawadzka, 2003; www.architeki.pl; www.muzeum.bielsko.pl; www.krajobrazy.pl; www.lubliniec.pl; www.sosnowiec.info.pl; www.zamkipolskie.com

Rys. 2. Współczesne funkcje zamków i pałaców województwa śląskiego
Fig. 2. Contemporary functions of castles and palaces of the Silesian voivodeship

Obiekty o mniejszej wartości zabytkowej, zwłaszcza położone w parkach, przystosowano dla instytucji opiekuńczo-leczniczych, jak sanatorium reha-

bilitacyjne w Kamieńcu, Ośrodek Terapii Nerwicy w Zawiesi, Dom Opieki Społecznej w Grodźcu.

Już w pierwszej połowie XIX wieku zaczęła się upowszechniać próba przystosowania opuszczonych zamków dla celów bazy turystycznej mieszczącej się w pałacach. Najwięcej takich hoteli urządzono we Francji, Belgii, Holandii, Szwajcarii, Niemczech i Austrii. Także w Polsce funkcję hotelarską pełnią współcześnie pałace, dwory i zamki. Szacuje się, że takich obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest około 200. Te zabytkowe budowle o pierwotnych funkcjach mieszkalnych są najłatwiejsze do przystosowania jako hotele, restauracje, kawiarnie, „farmy” piękności itp. (PAWLIKOWSKA-PIECHOTKA, 2001).

Na obszarze województwa śląskiego istnieją liczne przykłady odbudowywania, rozbudowywania i adaptacji zamków i pałaców na cele gastronomiczne i hotelarskie. W tym przypadku można przychylić się do tezy, że za sprawą dynamicznej funkcji hotelarskiej dokonuje się współczesna rewitalizacja historycznych pałaców, dworów i zamków.

Z racji dużego podobieństwa do pierwotnej funkcji rezydencjonalnej oraz znaczących dochodów, można ją wskazać jako jeden z najodpowiedniejszych sposobów zagospodarowania zabytkowych kompleksów, zlokalizowanych najczęściej na obszarach wiejskich (ROUBA, 2005).

Obecnie Polskie Stowarzyszenie „Wypoczynek w Zabytkach” zrzesza ponad 130 zabytkowych hoteli, w tym 5 obiektów z województwa śląskiego. Są to pałace w Nieznanicach, Promnicach, Pszczynie (należy również do europejskiego stowarzyszenia), Świerklańcu i Tarnowicach Starych. Warunkiem przynależności do elitarnych stowarzyszeń jest posiadanie obiektu najwyższej klasy historycznej i wysokiego standardu hotelowego.

W rozkładzie przestrzennym obiektów rezydencjonalnych (tab. 3, rys. 2) zauważa się ich koncentrację, zwłaszcza instytucji kulturalnych, w większych miastach województwa, co wynika z potrzeb kulturalnych lokalnych społeczności. Z kolei liczna grupa hotelowo-restauracyjna lokuje się na obrzeżach większych miast (rezydencje ziemiańskie) a zarazem w pobliżu atrakcji turystycznych (przyrodniczych i antropogenicznych). Specyficzne instytucje rehabilitacyjno-sanatoryjne i opiekuńcze zajmują kilkanaście obiektów dydaktycznych, oddalonych od centrów miejskich.

ZAKOŃCZENIE

Na zakończenie trzeba zauważyć, iż w ramach dostępności komunikacyjnej dla turystów wyznacza się i organizuje szlaki turystyczne. Przez obszar województwa śląskiego przebiega kilka znanych w Polsce i Europie pieszych szlaków turystycznych, na trasie których leżą opisywane obiekty rezydencjonalne: Szlak Orlich Gniazd, Szlak Cystersów, Szlak Myśliwski.

Zasoby zabytków województwa śląskiego są bogate, ale ich stan zachowania bardzo różny. Znaczną ich ma niewykorzystany potencjał wobec braku remontów. Wiele z nich znajduje się w trakcie odbudowy i konserwacji, a planowana przyszła funkcja, to zazwyczaj hotelarstwo, gastronomia, centra konferencyjne, rozrywkowe, motele i zajazdy.

LITERATURA

- Atrakcje turystyczne województwa śląskiego (mapa). Urząd Marszałkowski, Katowice, 2007.
- Chorowska M., 2003: Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki i pałace, wieże mieszkalne. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Dulias R., Hibszer A., 2004: Województwo śląskie. Przyroda, gospodarka, dziedzictwo kulturowe. Wydawnictwo Kubajak, Krzeszowice.
- Emmerling D. (red.), 1999: Górn Śląskie zamki i pałace. W: Województwo śląskie: historie zamków i pałaców, dzieje rodów, legendy, herby. Wydawnictwo ADAN, Opole.
- Głazek D., 2003: Architektura rezydencjonalna. W: Bożek G. (red.): Architektura rezydencjonalna. Wydawnictwo Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach.
- Glinka T., Piasecki M., 1999: Polska. Najpiękniejsze miejsca. Wydawnictwo Podsiadlik-Raniowski i Spółka, Poznań.
- Guerquin B., 1975: Zamki w Polsce. Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa
- Illg J., Śpadińska-Żak E., 1999: Górny Śląsk. Ziemia nieznaną. Wydawnictwo Videograf II, Katowice.
- Kajzer L. (red.), 2001: Leksykon zamków polskich. Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Kenig P., Choroży B., 2006: Zamek w Bielsku – zarys historyczny. Wydawnictwo Muzeum w Bielsku-Białej.
- Kołaczek J., 1997: Raport o rezydencjach. Spotkanie z zabytkami, 2: 19–22.
- Kołodziejski S., Marcinek R., 2005: Polska. Zamki. Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków.
- Kowalczyk A., 2002: Geografia turystyki. PWN, Warszawa.
- Kozina I., 2001: Pałace i zamki na pruskim Górnym Śląsku w latach 1850–1914. Wydawnictwo Muzeum Śląskie, Katowice.
- Krawczyk J. A., Kuzio-Podrucki A., 2001: Zamki i pałace Donnersmarcków. Wydawnictwo Muzeum Tarnowskie Góry.
- Lijewski T., Mikułowski, Wyrzykowski J., 2002: Geografia turystyki Polski. PWE, Warszawa.
- Makowski M., 2000: Zamki nad Piotrkówką. Wydawnictwo Muzeum Cieszyn.
- Newerla P., Wawoczny G., 2007: Zamki i pałace dorzecza górnej Odry. Wydawnictwo i Agencja Informacyjna WAW, Racibórz.
- Owczarek J., 1987: Pałace sosnowieckich fabrykantów. W: Nieznane piękno sztuki śląskiej: śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki. Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Pawlikowska-Piechotka A., 2001: Zabytki o funkcjach turystycznych. Problemy Ekologii, 5: 227–228.
- Pevsner N., Fleg J., Honour H., 1997: Encyklopedia architektury. PWN, Warszawa.
- Pukowska-Mitka M., Tkocz M., 2008: Turystyka. W: Województwo śląskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny. Prace Wydziału Nauk o Ziemi UŚ, Sosnowiec.

- Purchla J. (red.), 2005: Zamek Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w Wiśle. PWN, Warszawa.
- Rejestr zabytków nieruchomych dla województwa śląskiego 2008. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa.
- Rouba R., 2005: Funkcja hotelarska pałaców i zamków w Polsce oraz jej wpływ na otoczenie. Wydział Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź (m-pis).
- Siemko P., 1992: Jastrzębie Zdrój w zabytkach. Wydawnictwo Muzeum Jastrzębia Zdrój.
- Siwek A., Marcinek R., 2005: Pałace. Polska. Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków.
- Strzelczyk J., 1992: Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy. Centrum Promocji i Informacji, Poznań.
- Sypek R., 2003: Zamki i obiekty warowne Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Oficyna Wydawnicza Alma-Press, Warszawa.
- Szajnowska-Wysocka A., 2003: Sosnowiec jako ośrodek przemysłu, kultury i nauki. Prace WNoZ UŚ, 30, Sosnowiec.
- Szajnowska-Wysocka A., 2004: Walory turystyczne regionu śląskiego. Zeszyty Naukowe, Nr 3, t. 2. Beskidzka Wyższa Szkoła Turystyki, Żywiec: 85–92.
- Wieczorek E., 1994: Zamki i pałace na turystycznych szlakach województwa śląskiego. Wydawnictwo Polska Agencja Promocji Turystyki w Katowicach.
- Wilfried K., 1996: Style w architekturze: arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne. Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa.
- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2006–2008. Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego, Katowice, 2006.
- Zawadzka K., 2003: Pałac Dietla w Sosnowcu. Powojenne losy. W: Bożek G. (red.): Architektura rezydencjonalna. Wydawnictwo Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach.
- www.architekei.pl
- www.muzeum.bielsko.pl
- www.krajobrazy.pl
- www.lubliniec.pl
- www.sosnowiec.info.lp
- www.zamkipolskie.pl